

Církevní správa v reformačním století cca 1520 – 1620

Církevní správa
Mgr. Petr Elbel, Ph.D.

Jaro 2024

Nástup evropské reformace a její ohlas v Čechách

Ohlas německé a švýcarské reformace v Čechách:

- vystoupení Martina Luthera a rychlé zavádění reformace v Sasku i dalších německých zemích: Čechy ztrácejí pověst kacířské země; naopak, evropská reformace doceňuje Čechy jako své předchůdce
- na druhou stranu: reformace dále zkomplikovala konfesní mapu Čech a Moravy: vedle katolictví, utrakvismu a pronásledované Jednoty se již ve 20. letech 16. století šíří **v Čechách i na Moravě luterství** – zejména v **německých městech**, až dosud baštách katolické církve, a v **německých oblastech podél hranic** (nejprve Kadaň a další města v Podkrušnohoří, velká moravská města, nejsilněji ovšem vedlejší země - obě Lužice a Slezsko)
- vedle toho: luterská reformace zejména po svém definování v podobě augsburské konfese (1530) silně ovlivňuje majoritní utrakvistickou církev

Nástup evropské reformace a její ohlas v Čechách

Vliv luterské reformace a zejména augsburské konfese na českou reformaci:

- štěpení utrakvismu na dva proudy, které v moderním bádání rozlišeny jako **novoutrakvismus** a **staroutrakvismus**
- novoutrakvistické křídlo prosazuje reformaci utrakvistické církve v luterském duchu
- staroutrakvisté trvají na minimalistickém programu kompaktát a postupně se sbližují s katolickou církví
- Jednota Bratrská také inspirována luterstvím => 1535 pod vlivem Augsburské konfese formuluje svou první **Bratrskou konfesi**, později se však sbližuje spíše se švýcarskou reformací - kalvinismem

Nástup Habsburků na český trůn

- v situaci nastupující reformace: 1526 volba **Ferdinanda Rakouského** českým králem (1526-1564, císař 1556-1564)
- Ferdinand, stejně jako jeho bratr, císař Karel V., se **ostře vymezuje proti reformaci**
- v Čechách však Ferdinand dle volební kapitulace **musí respektovat kompaktáta jako zemský zákon**; proto podporuje vedle katolické církve i staroutrakvismus, staví se jen proti novotám (tj. zejména luterství, novoutrakvistu a různým sektám) a proti Jednotě
- podle volební kapitulace se Ferdinand také má zasadit o řádné obsazení pražského arcibiskupství (avšak pro obě konfese!)
- Portrét mladého Ferdinanda I. =>

Správa katolické církve v Čechách

- na počátku habsburské epochy pokračuje éra administrátorů diecéze *sede vacante* (Arnošt ze Šleinic 1531-1542; Valentin Hahn ze Stříbra a Jan z Pouchova 1542-1557 resp. 1554, **Jindřich Scribonius** 1555-1561)
- Ferdinand I. pojal **plán restaurace pražského arcibiskupství**, které musel nově nadat statky a důchody (předhusitské statky arcibiskupství byly rozchváceny), tím si také zajistil plné patronátní právo
- 1545 první pokus o obnovu arcibiskupství, kandidátem litoměřický probošt Jan Horák řeč. Haseberger z Milešovky, nedotaženo (mj. kvůli stavovskému odboji 1547)
- 1561/62 arcibiskupství konečně obnoveno, prvním arcibiskupem původem moravský prelát, velmistr řádu křížovníků s červenou hvězdou a krátce vídeňský biskup (1558-1562), **Antonín Brus z Mohelnice** (1561/62-1580) (=>); po něm následoval jeho krajan **Martin Medek z Mohelnice** (1581-1590)

Správa katolické církve v Čechách

- vztah Antonína Brusa k utrakvismu: ve smyslu Ferdinandovy politiky (byl jeho významným rádcem) podporoval staroutraktivismus jako brzdu proti luterství; proto světil (staro-)utraktvistické kněze a zasadil se jako účastník tridentského koncilu o **obnovení kompaktát a povolení laického kalicha** papežem Piem IV. roku **1564**
- poté Brus dvakrát vysvětil utraktvistické kněze (1565 a 1566) × museli se zavázat, že budou respektovat tridentské koncilní dekrety, což bylo nepřijatelné i pro staroutraktvisty
- obecně přišlo povolení kompaktát papežem do situace, kdy pro většinu utraktvistů byla kompaktáta již přežitkem či brzdou dalšího rozvoje => paradox: krátce po papežském zrušení kompaktát čeští stavové 1567 prosadili zrušení kompaktát coby zemského zákona císařem Maxmiliánem II.
- obnova zástupných úřadů pražského biskupa – **generálního vikáře** i **oficiála**, které však nyní (podobně jako dosavadní úřad administrátorů) spojeny s kanonikátem v pražské kapitule; úřední aparát, který mají oba úřady společně k dispozici, je označován jako **konzistoř**
- 1574 nově zřízen samostatný **úřad arcibiskupského kancléře**

Správa katolické církve v Čechách

- obnova katolické správy na nižší úrovni: arcijáhensství již obnovena nebyla (administrátorskou dobu přežívala jen jako čestné tituly); naproti tomu **obnoveny děkanáty**; děkani pověřeni konáním vizitací i pravidelných konvokací
- základní problém katolické církve v Čechách = malý počet věřících; německé oblasti luterské => katolické zůstaly české oblasti jižních a západních Čech, panství Rožmberků, Lobkoviců aj., města Plzeň a České Budějovice
- Ferdinand I. zahajuje zejména po potlačení stavovského odboje postupnou rekatolizaci, s níž vypomáhá 1540 založený jezuitský řád (Tovaryšstvo Ježíšovo, Societas Jesu); **1556 povolání jezuitského řádu** do českých zemí a **založení pražské jezuitské koleje** (v místě pozdějšího Klementina, v areálu dominikánského kláštera); již **1562 založena Klementinská kolej** jako škola univerzitního typu = konkurence pražské utrakvistické univerzity; SJ = klíčový nástroj ve školské a katechetické, misijní, reformní - ale především protireformační - činnosti církve

Správa katolické církve v Čechách

- přesídlení císařského dvora Rudolfa II. (1576-1611/12) se svým dvorem z Vídně do Prahy 1583 = vzpruha katolické strany v Čechách
- spolu se dvorem do Prahy přesídlil také **papežský nuncius u císařského dvora** – období tzv. **pražské nunciatury**; pravidelné zprávy nunciů papeži jsou nejen pramenem o politických jednáních a životě na císařském dvoře, ale také o náboženských poměrech v Čechách (edičně zpracována zatím jen část)

Alfonso Visconti, nuncius u císařského dvora v Praze (1589-1591) =>

Správa katolické církve v Čechách

- hned první nuncius v Praze – **Giovanni Francesco Bonhomini** (nuncius u císařského dvora 1581-1584, z toho v Praze 1583/84) – předložil **koncepti rekatolizace Čech**: vypovězení všech Bratří a luteránů ze země, rychlé splynutí utrakvistů s římskou církví; nutnost získat pro katolickou víru mladé příslušníky panských i významnějších rytířských rodů, kteří mají v co největší míře studovat na jezuitských školách; snaha podchytit také nadané chlapce z nižších společenských vrstev – potenciální oddané katolické duchovní; Bonhominiho návrh šířen v následujících letech jako „metodická příručka“, zakotvuje princip konfesionalizace Čech (v duchu augsburského míru) – místo dosavadního principu náboženského pluralismu a (omezené) tolerance

Správa katolické církve v Čechách

- klíčový problém katolické strany = jednalo se o sice vlivnou, ale malou menšinu
- přítomnost císařského dvora a možnosti dvorské kariéry působila na některé mladé příslušníky panských rodů => občasné konverze; přesto stále nedostatek katolických šlechticů pro dvorské a zemské úřady
- jistě jako gesto vůči české šlechtě: třetí arcibiskup obnoveného arcibiskupství již nebyl z Moravy, ale z předního českého panského rodu: **Zbyněk Berka z Dubé (1592-1606)**
- teprve koncem 90. let: větší počet konverzí mezi vysokou šlechtou => katolíci jmenováni do předních úřadů

Správa katolické církve na Moravě

- olomoucké biskupství do reformační éry vstupovalo jako konsolidovaná instituce, biskup **Stanislav Thurzo** (1497-1540) po století válek a zástav **obnovil biskupské dominium** a po letech sporů o biskupský stolec také **církevní správu diecéze** (v duchu místních tradic, tedy s úřady generálního vikáře a oficiála spojenými v ruku jedné osoby; jejich úřední knihy ovšem dochovány jen z Thurzovy doby)
- přesto: reformace olomouckému biskupství a katolické straně na Moravě zasadila citelné rány: **luterská reformace ve velkých městech včetně Olomouce** a v německých oblastech podél hranic (a částečně i ve vnitrozemí), **rozvoj novoutrkavismu a Jednoty**; vzhledem k silně tolerantním postojům moravské šlechty příchod několika vln náboženské emigrace z reformačních oblastí, zejm. **novokřtění** (po 1528)

Správa katolické církve na Moravě

- olomoučtí biskupové zejména počínaje **Markem Khuenem** (1553-1565) zahajují systematické rekatolizační úsilí
- Vilém Prusinovský z Víckova (1565-1572) povolal 1566 do Olomouce Tovaryšstvo Ježíšovo – založil zde nejprve **jezuitskou kolej s gymnáziem**, dále **kněžský seminář** (nová instituce pro vzdělávání adeptů kněžství, předepsaná tridentským koncilem), který vzápětí předal jezuitům, a konečně **připravil fundaci olomoucké univerzity**

Správa katolické církve na Moravě

- k realizaci univerzitní fundace přistoupil až **Jan Grodecký (1572-1574)**; 1573 docílil vydání zakládací listiny císařem **Maxmiliánem II. (1564-1576)**; katolická olomoucká univerzita protikladem reformační (utrakvistické, ale postupem doby spíše luterské) pražské univerzity =>
- Jan Grodecký se také – ještě jako brněnský probošt – roku 1572 zasadil o uvedení jezuitů do Brna, kde založen probační dům pro novice (v Grodeckého domě na Petrově), 1578 pak též kolej s gymnáziem (v areálu bývalého Herburského kláštera)

Rozsáhlý jezuitský komplex v Brně navazoval na dodnes dochovaný jezuitský kostel; rozkládal se až po budovu dnešního městského soudu, která vyrostla na jeho místě po asanaci 1904

Správa katolické církve na Moravě

- biskupové konce 16. a počátku 17. století studovali v Římě a měli úzké vazby k papežské kurii: **Jan Mezoun z Telče (1576-1578)**, **Stanislav Pavlovský z Pavlovic (1578-1598)** a **František kardinál z Dittrichštejna (1599-1636)**
- s jejich působením je spojeno **postupné zavádění (některých) usnesení tridentského koncilu na Moravu a intenzivní rekatolizační úsilí**; to však mohlo být úspěšné jen na biskupských panstvích, panstvích klášterů (mnohé z nich však živořily, a částečně byly proto předávány pokrokovějším kongregacím, např. jezuitům) a panstvích katolické šlechty: Dittrichštejnové, Zachariáš z Hradce, Vratislav z Pernštejna, konverze Lichtenštejnů a.j.

Církevní správa utrakvistů – boje o dolní konzistoř

- **Dolní konzistoř** spíše oporou staroutrakvistů (administrátor **Havel Cahera**, odpůrce reformace), ale pochopitelně sílily snahy novoutrakvistů o její ovládnutí
- politická opora těchto snah: **Jan z Pernštejna**, nejvýznamnější stoupenec reformace mezi utrakvistickou šlechtou; podpora reforamačně zaměřených teologů: administrátor podobojí **Jan Mystopol** (1541-1555), dále člen dolní konzistoře **Václav Mitmánek** z Uherského Brodu
- v těchto kruzích 1543: návrh církevní reformy, spočívající ve spojení Jednoty a novoutrakvismu do jedné církevní struktury, 30. 4. 1543 na zemském sněmu návrh reformy předložen Ferdinandovi I., který jej odmítl s odvoláním na kompaktáta
- snaha novoutrakvistů o novou definici kompaktát; ta měla nově pokrývat jakousi zastřešující zemskou církev, pod níž by se vlezla i Jednota a luteráni – Ferdinandem důrazně odmítnuto (i s odvoláním na jeho vlastní volební kapitulaci)

Církevní správa utrakvistů – boje o dolní konzistoř

- Ferdinand I. – důsledná podpora staroutrakvistů a snahy o legalizaci kompaktát – nutně potřeboval, aby se dolní konzistoř vrátila do rukou staroutrakvistů
- 1547 potlačení prvního stavovského odboje umožňuje Ferdinandovi aktivněji zasahovat i do náboženských otázek
- 1554 prosadil právo panovníka jmenovat (místo zemského sněmu) defensory (12 defensorů po 4 z každého stavu) i právo panovníka potvrzovat volby administrátorů
- 1562 Ferdinand I. odmítl uznat volbu administrátora podobojí a do úřadu dosadil vlastního kandidáta, nadto jmenoval 10 nových defensorů
- tímto krokem **dolní konzistoř = orgánem staroutrakvistického směru**; spolupráce s pražským arcibiskupem; reakce novoutrakvistické většiny: prosazeno zrušení kompaktát Maxmiliánem II. (1567) – novoutrakvisté kompaktáta již považují za brzdu

Církevní správa utrakvistů – boje o dolní konzistoř

- staroutrakvisté drží konzistoř => novoutrakvisté se spojují s Jednotou k jednáním s Maxmiliánem II. ohledně uznání **České konfese**. Maxmilián II., jeden z mála Habsburků sympatizujících s reformací a s utrakvismem, Českou konfesi 1575 ústně schválil; písemně tak učinil teprve Rudolf II. svým Majestátem 1609
- dolní konzistoř pod kontrolou staroutrakvistů a císaře, který dosazuje členy konzistoře (1584 znovu potvrzeno Rudolfem II.), konzistoř musí spolupracovat s arcibiskupem a panovníkem, naopak nesmí komunikovat s novoutrakvisty neřku-li s Jednotou, administrátoři musí skládat slib poslušnosti arcibiskupovi

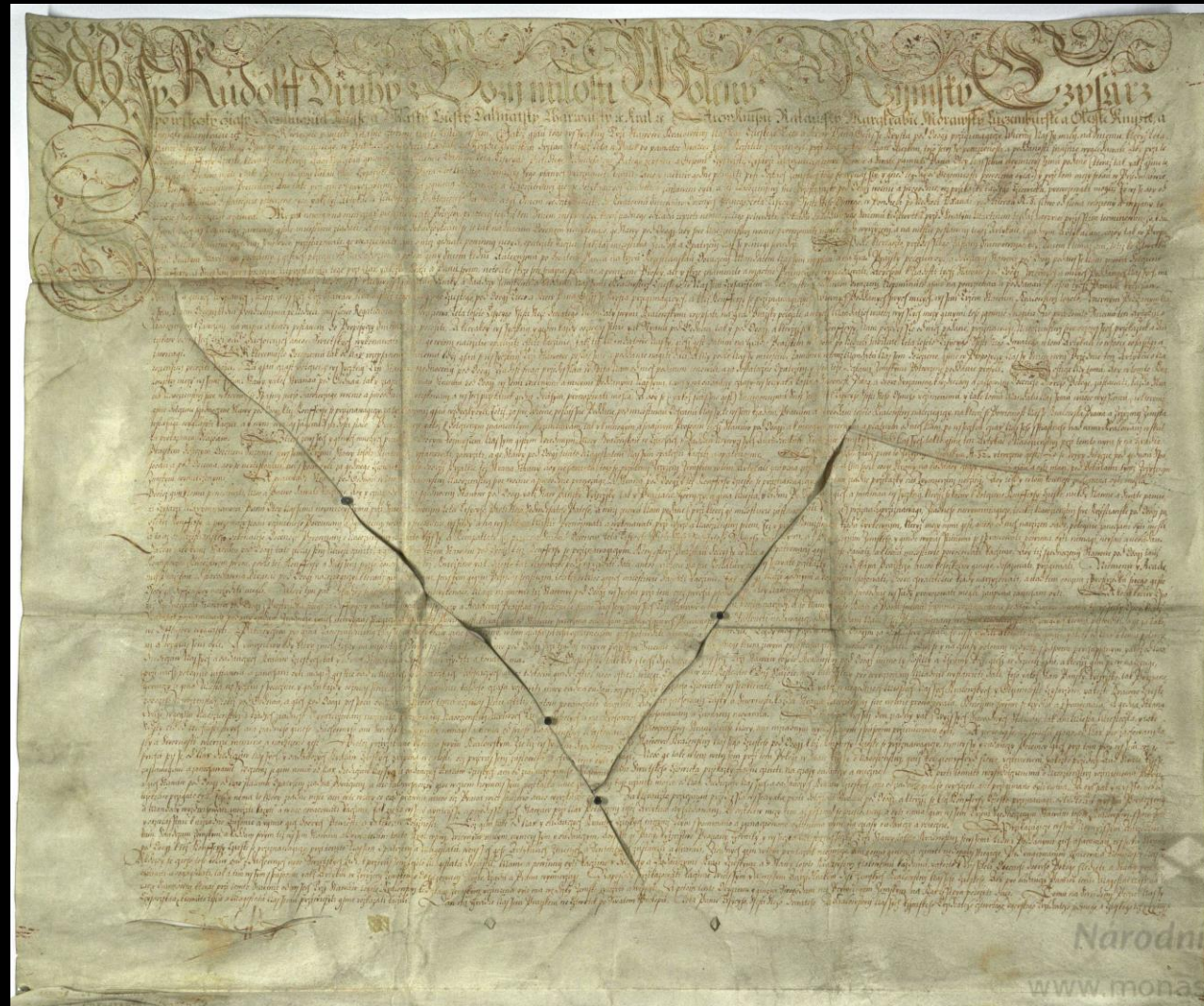
x

- 1608: konflikt v habsburském rodu, Rudolf II. vs. Matyáš, Rudolf zcela odkázán na podporu českých stavů => jedinečná šance přimět jej k písemnému uznání České konfese a k rezignaci na kontrolu dolní konzistoře

Církevní správa utrakvistů – zápas o dolní konzistoř

- Spor Rudolfa s Matyášem byl sice uzavřen libeňským mírem a kompromisem, nicméně česká nekatolická šlechta se rozhodla využít nabyté mocenské převahy (i aktuální vojenské mobilizace) k prořazení svých požadavků silou: lednový sněm 1609 (mluvčí nekatolíků: **Jáchym Ondřej Šlik** za luterány a **Václav Budovec z Budova** za Jednotu; ostře proti Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic, nový arcibiskup **Karel z Lamberka 1607-1612**, papežský nuncius Antonio Caetani)
- teprve po delších jednáních **Majestát Rudolfa II. na náboženskou svobodu z 9. 7. 1609: povolena Česká konfese**, tj. luterstvím ovlivnění novoutrakvisté a kalvinismem ovlivněná Jednota; **dolní konzistoř** navrácena zpět **do rukou novoutrakvistů**, ale nově také **Jednoty bratrské**. Členy konzistoře jmenovali stavové. **Novoutrakvisty zastupoval administrátor a pět kněží, Jednotu senior a dva kněží; zbytek = tři profesori univerzity**. Správní záležitosti vyřizovaly obě církve společně, ve věroučných otázkách byla každá církev podřízena jen svému představiteli. Sem spadala i ordinace kněží, realizovaná oběma denominacemi odděleně. Vedle členů konzistoře: **sbor 24 defensorů**, nyní plně závislý na stavech; v závažných věcech nutné spolurozhodnutí konzistoře a defensorů.

Majestát Rudolfa II. na náboženskou svobodu, Ferdinandem II. zneplatněným výrazným proříznutím (9. 7. 1609; Národní archiv, fond Archiv České koruny)

Církevní správa utrakvistů – zápas o dolní konzistoř

- boj o dolní konzistoř sice skončil 1609 vítězstvím reformačních církví proti tradičním staroutrakvistům × vítězství křehké
- zejména náboženská svoboda poddaných = problematický princip, který musel nutně vést k četným lokálním konfliktům
- navíc 1611 českým králem Matyáš a 1612 † císař Rudolf II.
- za Matyášovy vlády sílí katolická strana u dvora: **pražský arcibiskup Jan Lohelius (1612-1622)**, nejvyšší kancléř království českého **Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic** = hlavní protagonisté delšího sporu o luterský kostel v severočeském městečku Hrob na panství pražského arcibiskupství; právě tento kostel spolu s luterským kostelem v benediktinském Broumově = rozbuška stavovského povstání

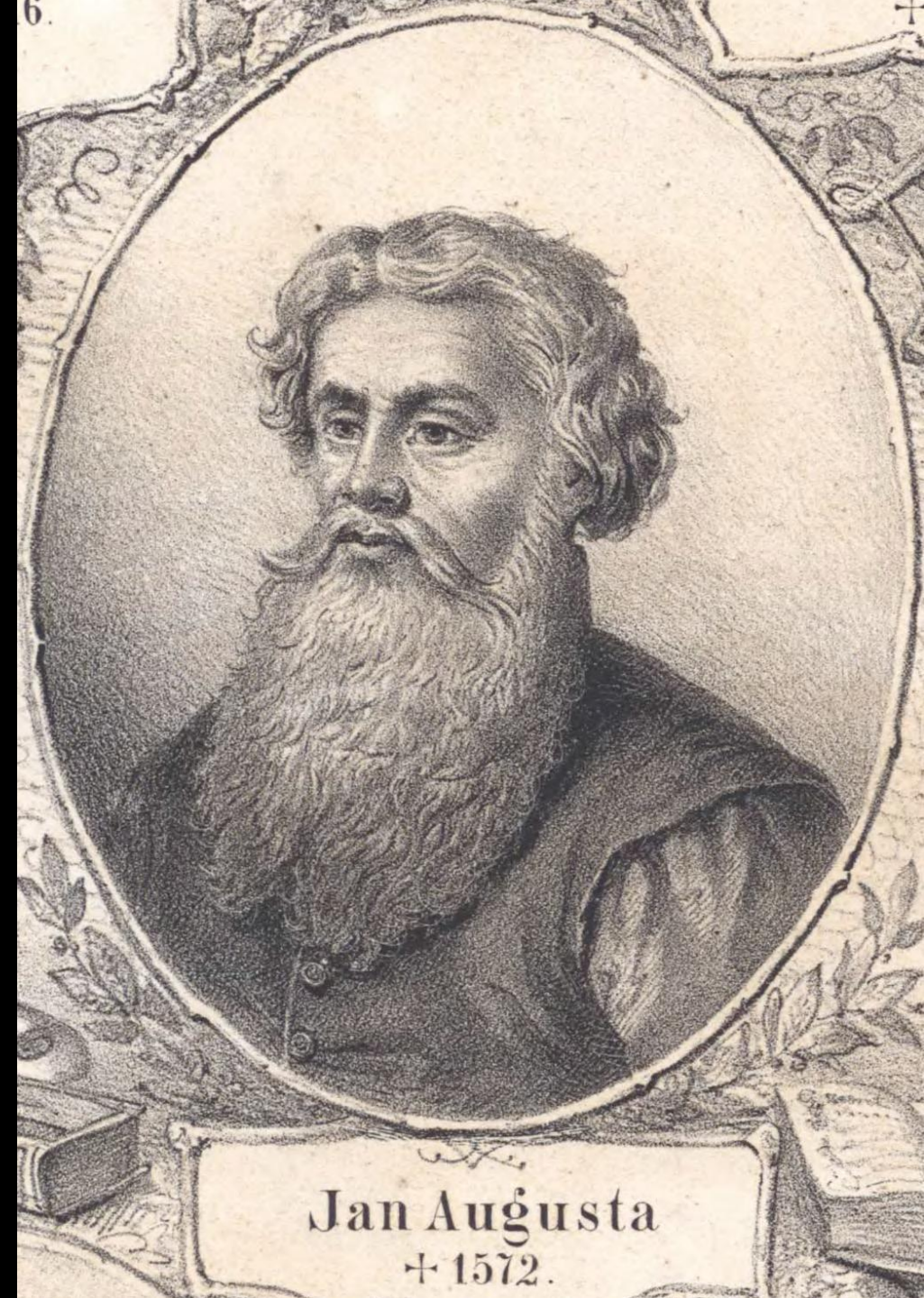
Správa Jednoty Bratrské

- formálně stále platí svatojakubský mandát, tj. zákaz Jednoty z roku 1508
- Jednota existuje díky ochraně významných rodů, např. Kostků z Postupic (sbor v **Litomyšli**) a Krajířů z Krajku (sbor v **Mladé Boleslavi** [=>] s významnou tiskárnou), ale také Pernštejnů
- na Moravě nejvýznamnější sbory v **Ivančicích** a **Přerově**

Správa Jednoty Bratrské

- **Jan Augusta** (1500-1572): nejvýraznější představitel Jednoty před polovinou 16. století
- 1532 členem úzké rady, 1537 jedním ze čtyř biskupů/starších, 1547 biskupem-sudím (tj. nejvýznamnější z biskupů)
- potlačení stavovského povstání 1547 – nejsilněji dopadlo na Jednotu: 5. 10. 1547 obnoven Svatojakubský mandát, na rozdíl od roku 1508 nyní vcelku úspěšně realizován, alespoň v královských městech a na králem zkonfiskovaných panstvích: 1548 rozsáhlá emigrace českých bratří především do Slezska a Polska (první vlna bratrské emigrace)
- biskup Jan Augusta zatčen a uvězněn, internován na Křivoklátě až do roku 1564, kdy propuštěn za příslib konverze k utrakvismu (za tento příslib byl krátce vyloučen z Jednoty, do níž se opět vrátil)

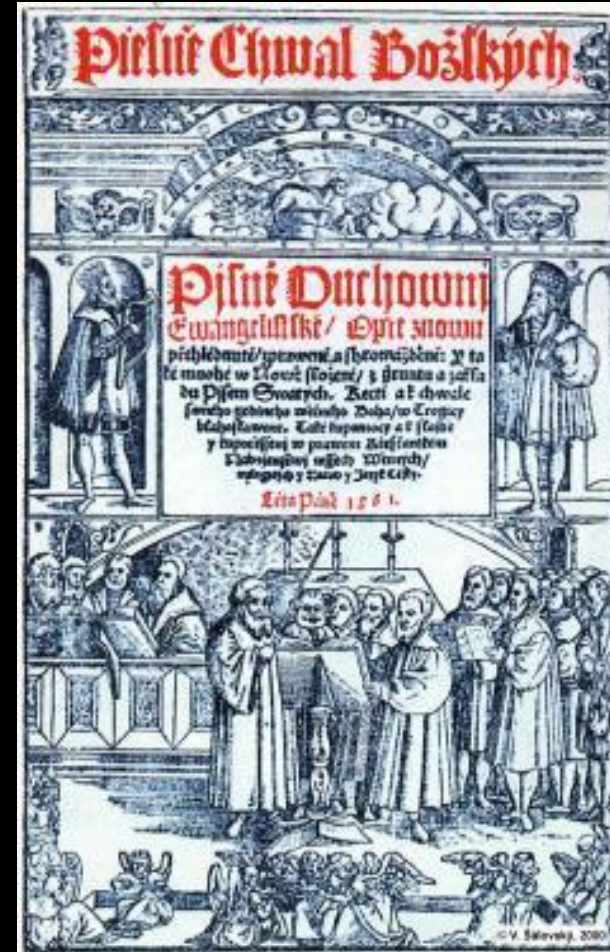

Správa Jednoty Bratrské

- po roce 1548: hlavním centrem Jednoty Morava
- **Jan Blahoslav (1523-1571)**: nejvýznamnější představitel Jednoty po polovině 16. století; rodák z Přerova, zahraniční univerzitní studia na luterských a kalvínských univerzitách a gymnáziích (Wittenberg, Královec, Basilej), krátce působil v Prostějově, v 50. letech v mladoboleslavském sboru, 1557 zvolen jedním z biskupů jednoty, 1558 přesídlil do Ivančic – svého posledního působiště
- rozsáhlá literární činnost: překlad Bible (dle bratrské tiskárny v Kralicích = **Bible kralická**, překlad však převážně vznikl v Ivančicích, sám Blahoslav překládal **Nový Zákon**), **Gramatika česká** (vedlejší produkt překladu Nového zákona), **Šamotulský kancionál**, **Acta universitatis fratrum** – „edice“ dokumentů k dějinám Jednoty, dnes klíčový pramen pro její dějiny

Fiktivní portrét Jana Bahoslava a titulní list Šamotulského kancionálu

Správa Jednoty Bratrské

- od 70. let: koordinace postupu Jednoty s novoutrakvisty => Česká konfese 1575 (ačkoliv na rozdíl od luterství ovlivněných novoutrakvistů se Jednota stále více přibližovala ke kalvinismu)
- navzdory České konfesi: Rudolf II. 1602 opět obnovuje zákaz Jednoty (Svatojakubský mandát)
- Jednota stále funguje na panstvích svých podporovatelů, kteří dostatečně mocní na to, aby je mohl císař postihnout
- 1609: majestát na náboženskou svobodu = především epochální vítězství Jednoty, která se na dobu 11 let stává v Čechách oficiálně uznanou reformační církví (na Moravě sice Majestát neplatil, vládla tam ovšem již předtím *de facto* náboženská svoboda; navíc na Moravě Jednota svým významem zcela zastiňuje novoutrakvismus)
- období na přelomu 16. a 17. století = zlatý věk Jednoty, rozvoj bratrského školství (koncem 10. let: na školách v Přerově a Fulneku rektorem **Jan Amos Komenský**), nárůst počtu věřících, mimořádná aktivita bratrských tiskáren